

AZ ÁLHÍREK IGAZ TÖRTÉNETE

The True History of Fake News
New York Review of Books
2017. február 13.

Library of Congress
L.M. Slackens: A bulvársajtó (1910).

A félretájékoztató évezredes történetében jelentős fejezet juthat az álhírek mostani elharapózásának, már csak azzal is, hogy az amerikai elnök személyes tanácsadója, Kellyanne Conway, a beutazási tilalmat hét muzulmán országra igazolandó, kiagyalt egy kentuckyi mészárlást.

Az alternatív, hamis tények terjesztése azonban korántsem ritka, és a mostani mérgező szövegfalatkáknak, Twitter-üzeneteknek megfelelő ténykoholmányok az antikvitás óta a legtöbb történelmi korszakban gyakoriak voltak.

Prokopiosz, a VI. századi bizánci történetíró haláláig titokban tartotta, hogy ő fabrikálta a kétes kis történeteket *Anecdota* címmel Justinianus császár hírnevének befekettítésére, miközben hivatalos történelmi munkáiban istenítette a császárt. Pietro Aretino az 1522-es pápaválasztást próbálta meg manipulálni, gonosz szonettekét írt a jelöltekről (kivéve patrónusainak, a Medicieknek a támogatóját), és gúnyverseit kiragasztotta Rómában, a Piazza Navona közelében, a Pasquinóként ismert szobor mellé. Innen ered a *pasquillus* (és az angol *pasquinade*), a közéleti személyiségeket többnyire koholt vádak

alapján kifigurázó, csúfolkodó költészet műfajának elnevezése.

Noha a *pasquinade* nem tűnt el teljesen, a XVII. században egy népszerűbb műfaj, a *canard* („kacsa”) lépett a helyébe, és Párizs utcáin az álhíreknek ezt a fajtáját árulták az elkövetkező kétszáz évben. A *canard*-ok egy lapos nyomtatványait a hiszékenyek kedvéért néha természet is díszítette. Az egyik bestseller kacsa az 1780-as években hírül adta, hogy egy Chilében elfogott szörnyet hajón Spanyolországba szállítottak: fúriafeje, denevérszárnya, pikelyekkel borított hatalmas teste és sarkányfarka volt. A francia forradalom idején ez a kacsa új életre kelt hamis politikai propagandaként, amikor a metszők Marie-Antoinette arcát vészték bele a régi rézlemezbe. Noha hatását nem tudjuk felmérni, bizonyosan hozzájárult a királynő iránti patológikus gyűlölethez, amely végül a kivégzéséhez vezetett 1793. október 16-án.

A *Canard enchainé*, a politikai lepelésekre szakosodott párizsi satirikus lap erre a tradícióra utal címével, amelynek átvitt értelme: „Nem álhírek”. Legutóbb François Fillonnak, a jobb-közép legesélyesebb elnökjelöltjének feleségéről közölte: Madame Fillon, akit az újságok csak mint Pénélopét emlegetnek, éveken át hatalmas állami fizetést zsebelt be férje „parlamentari asszisztenseként”. Fillon nem minősítette kacsának a történetet, elismerte, hogy alkalmazta a feleségét, és azt mondta, hogy ebben nincs semmi törvénytelen. Mindazonáltal a „Pénélopé Gate” kiszorította Donald Trumpot az újságok címloldaláról, és tönkretetheti Fillon esélyét az elnökségre – esetleg Franciaország saját Trump típusú szélsőjobbaldali pártja, a Nemzeti Front javára.

Az álhírek, a féligazságok és az igaz, de kompromittáló hírmorzsák gyártása Londonban, az újságok szélesebb körű elterjedésével jutott tetőpontjára a XVIII. században. 1788-ban Londonban tíz napilapot, kilenc hetilapot és nyolc háromhetenként megjelenő újságot adtak ki, a bennük közölt történetek általában egy bekezdésnél nem voltak hosszabbak. A „bekezdésírók” („*paragraph men*”) a kávéházakban csipték fel a pletykákat, néhány mondatban cédulára firkantották, amit átadtak a nyomdász-kiadónak, aki

aztán a szedőtáblán a hasáb következő üres helyére illesztette be a hírt. Volt bekezdésíró, aki fizetségért dolgozott, mások beérték azzal, ha sikerült egy közéleti személyiség, színdarab vagy könyv ellen hergelni vagy éppen mellé állítani a közönséget.

Henry Bate tiszteletes, Lord Lyttleton házikáplánja 1772-ben alapította meg a *Morning Postot*, amelyet szintén egymásra halmozott bekezdésnyi cikkek, többnyire álhírmorzsák töltöttek meg. Az 1784. december 13-i szám például egy Marie-Antoinette-nek szolgáló gigolóról tett köz-
zé egy bekezdésnyi szöveget:

„A gall királynő igazán kedveli az angolokat. A legtöbb kegyence ebből az országból való, de senkit sem tartott még ki oly látványosan, mint W urat. Noha az uraság pénztárcája közismerten *dérangé* (zilált) volt Párizsba érkeztek, ma már a legelőkelőbb elegancia, ízlés és divat szerint él. Akárcsak a hintói, inasainak libériája és szakácsának művészete is a legköltségesebb pompáról árulkodik.”

Bate, aki „Bunyós Tiszteletes” néven vált ismertté, aztán egy rivális hecclapot is alapított, *The Morning Herald* címmel. Ekkor a *Morning Post* egy még durvább szerkesztőt – szintén káplánt – szerződtetett, William Jackson tiszteletest, akit viszont csak Dr. Viperának neveztek „szélsőséges és példátlanul heves kirohanásai miatt [...] a bekezdésnek nevezett írás műfajában.”

A két reverendás, Bunyós Tiszteletes és dr. Viperá jókat csörtéztek a maguk újságjában, így alakítva ki a botrányújságírás mércéjét, amelyhez képest Murdoch sajtója kifejezetten jámbornak mondható.

Mivel efféle híreket – tulajdonképpen bármiféle hírt – Franciaországban 1789 előtt nem lehetett közreadni, szájról szájra vagy földalatti hírlapokban terjedtek, a *nouvelliste*-eknek hála, akik ugyanazt a funkciót töltötték be, mint a bekezdésírók (*paragraph men*). Ott szedték össze a „híreket”, ahol a pletykák keringtek, a Tuileries kertjének bizonyos padjain, a Palais Royal parkjának „Krakkói fája” alatt. Néha pusztán az információtovábbítás örömeért a legújabb sztorikat papírszeletekre írták fel, amelyeket aztán kávéházakban csereberéltek egymás

között, vagy (internet híján) egyszerűen otthagytak a padon annak, akit érdekel.

A rendőrség mindent megtett a *nouvellistes*-ek megfékezésére, de a hatalmasságok (*les grands*) titkos szokásait feltáró intim értesülések éhsége újabb és újabb önjelölt „tudósítókat” vonzott a pályára. Amikor a *nouvellistes*-eket bevitték a Bastille-ba, mindig megmozdították őket, és néha találtak is jegyzeteket a mellényzsebükben. A Bastille archívumában bukkantam rá ilyen bűnjelökre: gyűrt fecnik valami macskakaparással, az újságírás kezdetleges változatának tanújelei kétszáz évvel az okostelefon előtt.

A rendőrök különösen azokra a félprofilra vadásztak, akik a bekezdésnyi tudósításokat kéziratos újságokba (*nouvelles à la main*) gyűjtötték. Néhány efféle földalatti újságot ki is nyomtattak. Íme, egy tipikus közlés a *La Chronique scandaleuse*-ből:

„***hercege feleségét a fia házitanítójának karjában találta. A feleség egy udvaronc pimaszságával vetette oda: »Miért nem volt itthon, uram? Ha nincs itt az uram, a lakajom karjába kapaszkodom.«”

Az egyik bestseller a műfajban a Londonban előállított *Le Gazetier cuirassé* (A vértés hírlapíró) volt. Minden bizonnyal a londoni botrányajtó ihlette, noha a hírek egytől egyig franciák voltak. Tipikus példa a következő egymondatos bekezdés: „Tudomásunkra jutott, hogy a Saint Eustache-i plébánost in flagranti érték az egyházközségében tevékeny Szeretet Nővérei diakonisszájával, ami dicsőségükre válik, minthogy mindketten túl vannak a nyolcvanon.”

A botrányhírek zöme alig szólt másról, mint a nagy emberek félrelépéseiről, de némelyiknek politikai vonzata is volt, akárcsak napjainkban a Hillary Clinton állítólagos orgáiról szóló álhíreknek. Marie-Antoinette sorsa a leglátványosabb példa arra, micso-da puszító következményei lehetnek az efféle rágalmaknak, de volt több más eset is. Ahogy erről a *Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris* (A költészet és a rendőrség – Kommunikációs hálózatok a XVIII. századi Párizsban) című könyvemben megírtam, a mai tweeteknél többnyire alig hosszabb

versek és dalok formájában közreadott álhírek vezettek 1749 áprilisában Comte de Maurepas miniszteri posztjának elvesztéséhez és a politikai színtér átalakulásához.

Noha az effajta hírek felbolydítják a közvéleményt, a vájtfülűek jól tudták, hogy nem kell őket szó szerint venni. A legtöbb hír álhír volt, gyakran nyíltan az. A *Le Gazetier cuirassé* egyik botrányos cikkéhez lábjegyzetet is fűztek: „Ennek a cikknek a fele igaz.” Az olvasó dolga volt eldönteni, hogy melyik fele.

ROBERT DARTON

Lakner Judit fordítása

MENNYIRE JÓL MŰKÖDIK A GAZDASÁG-ELMÉLET?

How Effective is Economic Theory?
National Affairs, Number 32, Summer 2017

1980-ban, annak az évtizednek a végén, amikor a magas infláció munkanélküliséggel kapcsolódott össze, noha a közgazdászok ezt a kombinációt 1960 óta lehetetlennek tartották, a *The Public Interest* című folyóirat különszámot jelentetett meg *A gazdaságelmélet válsága* címmel. Manapság nem sok szó esik a gazdaságelmélet válságáról, pedig egy olyan

évtizedet hagytunk magunk mögött, amelyben a pénzügyi válságot a foglalkoztatás csökkenése követte – ami szintén olyan utat járt be, amelyet a közgazdászok korábban lehetetlennek tartottak. A közgazdászok mint ha magabiztosabbak lennének, mint 1980-ban, de vajon megszolgálták-e a nagyobb bizalmat? Hiszen ha valami azóta változott, akkor épp az, hogy némely, a közgazdaságtannak szegezett kérdés megválaszolásában ma már mélyebbre kell hatolni.

Figyelmet követel az alapvető kérdés, hogy ma minek tekintse magát a közgazdaságtan. Az Amerikai Közgazdaságtani Társaságot az 1880-as években alapították, és az amerikai közgazdászok azóta azon igyekeznek, hogy kivívják a tudományosan megalapozott szakpolitikai szakértők különleges rangját. Az elmúlt ötven évben ez nagyjából sikerült is. Hogy megérdemelték-e, az már kevésbé világos. És bár vannak közgazdászok, akik ma azt képzelik, tudják, igazából messze nem látjuk világosan azt sem, milyen is lenne egy tudományos közgazdaságtan.

S itt nem csak a gyakorlatról van szó, mert a közgazdaságtan mint tudomány eszméje is komoly felülvizsgálatra szorul. Lehet, hogy nincs most válságban a gazdaságelmélet, pedig rászolgált.

A JÓL MŰKÖDŐ ELMÉLET

Mi lenne, ha nem „tudománynak”, hanem „működő elméletnek” tekintenénk a közgazdaságtant? Lisa Randall, harvardi fizikus a következőképp világítja meg a különbséget:

„A jól működő elmélet fogalmának akkor van jelentősége, amikor azt vizsgáljuk, hogyan fejlődnek a tudományos elméletek, és mit értünk azon, hogy valami helyes vagy téves. A Newton-törvények rendkívül jól használhatók. Elegendőek ahhoz, hogy megtervezzük, milyen úton küldjünk egy műholdat a naprendszer egy távoli pontjába, vagy hogyan építsünk olyan hidat, amely nem omlik össze. Am azt is tudjuk, hogy a kvantummechanika és a relativitáselmélet a newtoni elmélet mögött meghúzódo, mélyebb elmélet. Newton törvényei közelítések, amelyek viszonylag nagy makroszko-

pikus tárgyakra érvényesek viszonylag kis sebesség esetén. Még fontosabb, hogy egy jól működő elmélet pontosan megadja, mely korlátok között működik – melyek azok a feltételek és paraméterértékek, amelyek mellett már nem érvényes. A jól működő elmélet törvényei mindaddig sikeresek, amíg el nem érjük azt a határt, amelyen túl feltevései már nem igazak, és ezt az egyre pontosabbakká váló méréseink meg is mutatják.”

Míg a „tudomány” fogalmát gyakran a szinte vallási értelemben abszolút igazság jelölésére használjuk, a jól működő elmélet ideiglenes. Akkor és csak akkor tekintjük jól működőnek, ha biztosak vagyunk abban, hogy egy bizonyos kontextusban jól használható.

A jól működő elméletet verifikálható tudás alkotja. Ahhoz, hogy egy eredmény igazolható legyen, az szükséges, hogy megbízhatóan tartott módszerekkel kapjuk meg: ebben az esetben a vizsgálatot megismételni kívánó kutatók a megfelelő módszereket alkalmazva megerősíthetik a kapott eredményt. Valamely elmélet működésének a leghatározottabb megerősítését az előrejelzés és a szabályozás lehetősége jelenti. Lisa Randall példája, a naprendszer távoli pontjára küldött űrhajó az efféle megerősítést illusztrálja.

A jól működő elméletnek ez a fel fogása hasznos mércét állít fel a közgazdaságtan vizsgálatához. A közgazdászok nem teljesen tudatlanok. Tudjuk, hogy a kereskedelem korlátozása rendszerint szűk érdekeket szolgál a kiterjedtebb gazdagodás rovására. Tudjuk, hogy egy összetett gazdaságban a piaci árak fontos koordináló szerepet játszanak a munka specializálódása és megosztása terén. Tudjuk, hogy a nyereségre törekvés elősegíti a jobb termékek és folyamatok bevezetését, és hogy jólé tünk magas szintje az efféle fejlesztések kumulatív hatásának köszönhető. Tudjuk, hogy az árak és a termelés kormányzati szabályozása nem hatékony, és korrupcióhoz vezet, mint egykor a kommunista országokban. Tudjuk, hogy a kereslet és a kínálat törvényei általában megghiúsítják azokat a próbálkozásokat, hogy kiegészítő támogatásokkal „elérhetőbbé” tegyenek egyes árakat, vagy pedig az

árak rögzítésével csökkentse a „költségeket”.

Am a szakpolitikusok szeme előtt lebegő célok messze túlmennek az ilyen alapelveken, sőt gyakran szembenemennek velük. A gazdaságot pénzügyi ösztönzőkkel igyekeznek irányítani. Bizonyos bonyolult és fontos piacokat – köztük az egészségbiztosítás és a jelzáloghitelek piacát – maguk akarják alakítani. Erősen kétséges, hogy ilyen feladatoknál működőképes-e a gazdaságelmélet.

A közgazdaságtan tudományos kutatásait végső soron az a nem realizisztikus cél mozgatja, hogy jól működő elméletet nyújtson az efféle technokrata célok valóra váltásához. Csakhogy a kutatásokból kinövő gazdaságelméletet nem lehet ugyanolyan megbízhatóan alkalmazni, mint a newtoni fizikát. Még nagyobb baj, hogy a fizikusoktól eltérően a közgazdászok nem tisztázzák elméleteik működőképességének határait. Egyszerűen, ha jól működő elméletekről van szó, akkor a közgazdászok olyasmit ígérnek, amivel nem szolgálhatnak.

Az elmúlt ötven évben a gazdaságelmélet működőképességének kérdései főleg a következő öt, egymásba kapcsolódó téma körül forogtak:

- matematikai modellezés
- *homo oeconomicus*
- objektivitás
- tesztelési eljárások
- a makroökonómiának nevezett aldiszciplína sajátos státusza

A matematikai modellezésnél az a fő kérdés, hogy a tudományos szigor a relevancia milyen fokú csökkenésével jár. A matematikai modelleket az érvelésnél szigorúbbnak tartjuk, ám a modellezés folyamata beszűkíti a közgazdaságtani gondolkodást. Nem lehetséges-e, hogy a matematikus közgazdászok fontos témákat és felismeréseket hagynak figyelmen kívül, amelyeket a nem matematikus közgazdászok feltárhathatnak?

A *homo oeconomicus* kérdése arra vonatkozik, milyen előnye és hátránya van annak, ha azt feltételezzük, az egyének viselkedését gazdasági racionalitás jellemzi. Ez a feltevés nagyon hasznosnak mutatkozik a gazdasági viselkedés előrejelzése és szabályozá-

sa terén, de hol húzódnak alkalmazhatósága korlátai?

Az objektivitás kérdése a tények és az értékek, avagy az elemzés és a politikai preferenciák közti viszonyt érinti. A fizikusokat és a csillagászokat szinte soha nem vádolják azzal, hogy politikai elfogultságuk befolyásolná, hogyan szemlélik a vizsgálandó tárgyát képező jelenségeket. Vajon a közgazdászok törekedhetnek-e ilyen szintű objektivitásra?

A tesztelési eljárások kérdése azt firtatja, a közgazdászok elő tudnak-e állni meggyőző bizonyítékokkal elméleti kérdésekben. A természettudományok történetük tanúsága szerint a döntő kísérletekre támaszkodva erősítették meg, vagy vetették el a hipotéziseket. Hogyan tehetnek szert a közgazdászok verifikálható tudásra, ha egyszer olyan jelenségekkel foglalkoznak, amelyeket nem ilyen egyszerű kísérleti módszereknek alávetni?

Végül a makroökonómia kapcsán az a kérdés, tényleg képesek-e a közgazdászok előre jelezni és irányítani a munkanélküliséget és az inflációt egy nemzetgazdaságban. A kedvező gazdasági teljesítmények időszakában – például az 1960-as évek közepén vagy a 2008-as pénzügyi válságot megelőző két évtizedben – a közgazdászok mindig derűlátóbbak e téren. Csakhogy ezeknek a periódusoknak durván véget vetettek az 1970-es évek Nagy Stagflációjának váratlan rángásai vagy a pénzügyi válságot követő Nagy Visszaesés. Akkor most sikeres vagy csődöt mond a makroökonómiai elmélet?

A közgazdászok válaszai az elmúlt öt évtizedben rendre módosultak: érdemes összevetni azt, amit 1966-ban mondtak, azzal, amit 1980-ban, illetve újabban mondtak. Az összehasonlítás segíthet annak mérlegelésében, mit várhatunk a közgazdaságtantól az elkövetkező években.

TECHNOKRATA OPTIMIZMUS

1966-ban több közgazdász is szembenézett az említett öt, egymásba kapcsolódó kérdéssel a Sherman Roy Krupp által *The Structure of Economic Science* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1966) címmel kiadott kötetbe írt tanulmányában. A matematikai

modellezést tárgyaló írásában William Baumol így jellemezte a szigor és a relevanciavesztés viszonyát:

„A gyakorlati szakember ezért szükségképp vegyes érzelmekkel szemléli a robusztus matematikai eredményeket. Legjobb esetben releváns felismerést jeleznek az ő problémájával kapcsolatban; a legrosszabb esetben pedig kétségessé teszik, megfelelők-e azok a feltevések, amelyekkel dolgozik.”

1966-ban még voltak a matematikai modellezést ellenző idősebb közgazdászok, de már visszavonulóban. Martin Bronfenbrenner esszéje erre reflektált:

„Körülbelül egy nemzedékkel korábban még szükséges lehetett, hogy igazoljuk, miért használunk matematikát a közgazdaságtanban és a többi társadalomtudományban [...] Mintha átestünk volna a ló túlodalára, ma a nem matematikus szakemberben erősödik a sötét gyanú, hogy mindegy, mit csinál, csak akkor ér valamit, ha matematikailag megfogalmazza és statisztikai próbának veti alá.”

A relevanciát illetően Bronfenbrenner leszögezte, hogy minden matematikai modellt ki kell egészítenie egy „alkalmazhatósági teorémának” arról, hogy azok a feltételek, amelyek mellett a modell igaz, megvannak a valóságos világban. „S mivel az »alkalmazhatósági teoréma« a tényleges világra vonatkozik, nagyon valószínű lehet, de abszolút bizonyos soha.”

Ha Lisa Randallnek igaza van, akkor a fizikusok rendszerint tudják, a Newton-törvények mikor működnek jól és mikor nem. Ezzel szemben a közgazdászok ritkán tudják, mikor működnek jól az elméleteik. Hány vállalat kell ahhoz, hogy a „tökéletes verseny” elmélete alkalmazható legyen? Milyen feltevésekre van szükség ahhoz, hogy a munkások bére szorosan a termelékenységhez kötődjön, s vajon e feltevések a gyakorlatban is megállják-e a helyüket?

A *homo oeconomicus* kérdéséről James Buchanan írásából az derült ki, hogy „a közgazdaságtan középponti előrejelző állítása [...] mindössze az, hogy ha tényleges választás elé kerülnek, akkor az egyének inkább a többet, mint a kevesebbet választják.”

Ezt megelőzően Milton Friedman a *homo oeconomicus* sokkal erősebb definíciója mellett szállt síkra: az egyének és a vállalatok döntései optimalizálnak. 1953-ban kiadott tanulmánykötetében (*Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago) úgy érvelt, hogy ezt a feltevést az igazolja, hogy alkalmas a gazdasági kimenetek előrejelzésére. Híres analóg példájában a megfigyelőnek előre kell jeleznie egy biliárdjátékos viselkedését. A játékos a fizika törvényeit nem alkalmazza ugyan, ám ettől még a megfigyelő alkalmazhatja őket, amikor előre jelzi, a játékos hogyan fogja beállítani a dákót. Friedman azt állította, hogy matematikai optimalizációs modelleket használva a közgazdász előre jelezheti a fogyasztók és a vállalatok viselkedését.

1966-ban a szakma jobb híján nagyjából osztotta Friedman véleményét. A fő alternatívát Herbert Simon képviselte, aki a „korlátozott racionalitás” és a „kielégítő” fogalmával azt a feltevést fogalmazta meg, hogy a gazdasági cselekvők nem jutnak el a teljes optimalizálásig. Bár sok közgazdásznak tetszett Simon elgondolása – nem véletlenül kapta meg a Nobel-díjat 1978-ban –, a közgazdasági kutatások túlnyomó többsége nem vette figyelembe, és továbbra is az optimalizálás feltevésével élt.

Ami az objektivitást illeti, sok közgazdász egyfajta pozitívizmus híveként azt vallotta, hogy a tényeket el lehet választani az értékektől: a technikai szakértelem elkülönül a preferenciáktól. A nagyközönség hangot ad annak, milyen kimeneteket szeretne, a technikai szakértő pedig ennek alapján előírja, milyen stratégiákkal éljenek, hogy ezek legyenek a kimenetek. Buchanan határozottan ellenezte, hogy a közgazdászok belekeverjék munkájukba a saját szakpolitikai preferenciáikat:

„[A közgazdász] veszélyesen felelőtlen, ha hagyja, hogy lelkesedése az íránt, amit ő társadalmi haladásnak tart, fölébe kerekedjék a tudományos igazság keresésének és tiszteletben tartásának, ahogyan azt a szakma meghatározza. [...] Ha a közgazdász tanulhat valamit a fizikai tudományokat művelő kollégáitól, akkor azt, hogy az igazság tisztelete előbbre való minden másnál, és ez az a végső érték-

ítélet, amelynek át kell hatnia minden tudományos munkát. Ha ezt eltanulja, akkor még megmentheti szakmáját attól, ami jelenleg fenyegeti, hogy képtelenségei miatt felejtés és lenézés legyen az osztályrésze.”

Ez a felfogás nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a közgazdaságtanban különbséget tehessünk a szakmai és a politikai viták között. Bronfenbrenner szavaival:

„Vajon nem a gazdaságtan mint olyan »tudományon inneni« jellegét sugallja vagy bizonyítja az, hogy a közgazdászok közismerten semmi-lyen sem tudnak megegyezni? Szakmai elfogultságom (érdekem?) e tétel tagadására készítet: az egyetértés hiánya sok esetben elkerülhetetlen, mivel tárgyát gazdasági értékek és politikai javaslatok alkotják, tehát inkább a normatív, semmint a pozitív közgazdaságtanhoz tartoznak. [...]”

Ezzel nem állítom, hogy ne léteznének viták nézeteltérések a pozitív közgazdaságtanban, mert vannak bőséggel. [...] Ám hisszük, hogy e pozitív nézeteltérések többsége, ha ugyan nem mind, egyszer majd felszámolható lesz, ahogyan a természettudományokban is felszámolták a hasonló nézeteltéréseket.”

Mint akkoriban sok kollégájuk, Buchanan és Bronfenbrenner is azt vallotta, hogy az értékek elválaszthatók a tudományos vizsgálódástól, és a közgazdászok jobban teszik, ha a tudományos vizsgálódáshoz ragaszkodnak.

A tesztelési eljárásokkal kapcsolatban két heterodox gondolkodó, Emile Grunberg és Kenneth Boulding adott hangot kétségeinek 1966-ban. Grunberg kijelentette: „A társadalomtudományok története valójában egyetlen egyértelmű példával sem szolgál arra, hogy egy elméletet megintették volna a neki ellentmondó bizonyítékok.” Ezt azzal magyarázta, hogy a társadalomtudósoknak nyitott rendszerekkel van dolguk, amelyekben kezelhetetlenül sok tényező gyakorolhat hatást egy-egy folyamat kimenetére. A fizikai tudományok művelői ezzel szemben zárt rendszerekkel dolgozhatnak, amelyekben minden tényezőről számot lehet adni. Boulding szerint:

„Valójában minden előrejelzés feltevelés, a fizikai tuda-

mányokban is. Kimondják, hogy ha a rendszer változatlan, és a rendszerparaméterek is változatlanok, akkor meghatározott jövőbeli időpontokban milyen lesz a rendszer állapota. Ha a rendszer mégis megváltozna, az falszifikálja persze az előrejelzést, és a társadalmi rendszerekben mindig ez történik. [...] Ami azt jelenti, hogy egy előrejelzés kudarca a társadalmi rendszerek esetében nem vezet a róluk való tudásunk gyarapodásához, egyszerűen azért, mert itt nincs semmi megismerhető. [...] számolnunk kell annak lehetőségével, hogy a társadalomról való tudásunkat a megismerhetetlen korlátozza.”

E jövőbe látó megjegyzéseket akkoriban figyelemre se méltatták. A közgazdászok biztosak voltak benne, hogy statisztikai technikáikkal kirosztálhatják hipotéziseik közül a megbízhatókat. Épp a hatvanas években a közgazdászok különösen derűlátók voltak az ökonometriát s főként a többszörös lineáris regressziót illetően, mely utóbbiról azt tartották, hogy segítségével nem tapasztalati adatokkal is elérhető a külső hatások kiiktatásának eszményi célja.

Tegyük fel például, hogy valaki meg akarja vizsgálni, jobban teljesítenek-e a magániskolák az állami iskoláknál, és a méréshez a diákok dolgozatjegyeit használja fel. Csakhogy jól tudja, milyen sok tényező hat a vizsgaeredményekre, beleértve a diák képességeit és családi környezetét is. A többszörös lineáris regresszióért e további tényezőket képviselő változókat von be a statisztikai elemzésbe, ami elméletben annyit tesz, hogy rögzíti ezeknek a változóknak az értékét.

A többszörös lineáris regresszió rengeteg számítást igényel, úgyhogy a számítógépek elterjedése előtt nem igazán volt érdemes végigvinni. Az 1960-as évek végére már sok egyetemen voltak olyan nagyszámítógépek, amelyek el tudták végezni e számításokat, és ezzel együtt nőtt a többszörös lineáris regresszió népszerűsége – különösen a makroökonómia művelőinek jötték kapóra a többszörös lineáris regressziót lefutató számítógépek. 1966-ban már sok közgazdászt optimizmussal töltött el, hogy a gazdaság makroökonómiai modelljeinek az előrejelzésben és az irányításban egy-

aránt hasznát lehet majd venni.

1966-ban tényleg annyira széles körben elfogadott volt a makroökonómia konszenzuális keynesi felfogása, hogy már nem is vitatta senki. A Krupp szerkesztette kötetben a makroökonómia sajátos témája egyetlen írásban bukkant csak fel. Fritz Machlupnál, aki ezt írta:

„Aki már végzett empirikus munkát a nemzeti jövedelmi vagy a külkereskedelmi statisztikákkal, pontosan tisztában van azzal, hogy a statisztikusoknak önkényes döntések ezreit kellett újra meg újra meghozniuk ahhoz, hogy elvégezzék azokat a műveleteket, amelyek a szóban forgó fogalmak sokféle definíciója közül valamelyik előír vagy javasol. Nem bízhatunk abban, hogy a releváns aggregált nagyságok tiszta konstrukcióit összekötő elméletek bármelyikét is alátámasztja majd operacionális megfelelőik vizsgálata.”

Ez az aggodalom, noha a hatvanas években gyakorlatilag csak egy lábjegyzet volt, már előrevetítette a későbbi gondok árnyékát.

AZ 1980. ÉVI VÁLSÁG

Tizennégy évvel a Krupp szerkesztette kötet megjelenése után már drámaian megváltozott a helyzet. Amikor a *The Public Interest* különszámot adott ki 1980-ban a gazdaságelmélet válságáról (*The Crisis in Economic Theory*), annak címe nem igényelt különösebb magyarázatot. Daniel Bell szavaival:

„Ma köztudottan kaotikus a kormány gazdasági irányítása és politikája. Sok közgazdász szerint a korábbi történelmi helyzetekben bevált receptek már nem működnek, de abban sincs egyetértés, mi volna az új recept.”

Ekkorra már a makroökonómia vált a gazdaságtan leginkább bajba jutott aldiszciplínájává. A keynesi közgazdaságtan hitelét veszítette mind a közgazdászok, mind a laikus szemében a nagy stagfláció idején, amikor a munkanélküliség és az infláció egyaránt a hatvanas években tapasztalt szintnél jóval magasabbra emelkedett. Ebből arra következtek, hogy a keynesiánusok a gazdaságot sem előre jelezni, sem irányítani nem tudják.

Viszont – első módszertani kérdésünk szemszögéből, amely a matematika szerepére vonatkozott – az 1980. évben érhetett volna csúcspontjára az a meggyőződés, hogy új felismerések a kifinomultabb matematikai módszerektől várhatók. A hetvenes évek végét – amikor disszertáción dolgoztam – a „matekcsúcs” korszakának nevezem.

A fiatal közgazdászok szemében a hetvenes évek két legtekintélyesebb folyóirata, az *Econometrica* és a *Journal of Economic Theory* publikálta a legnagyobb matematikai tudást igénylő cikkeket. Abban az évtizedben a John Bates Clark-érem – a 40 évesnél fiatalabb közgazdászoknak adható, nagy presztízsű díj – öt nyertese, mielőtt megkapta a díjat, együttesen 25 cikket közölt az *Econometrica*-ban és 9-et a *Journal of Economic Theory*-ban (a későbbiekben még többet).

1980-ban, a *Public Interest* említett különszámában a korszak két vezető matematikai közgazdásza – Kenneth Arrow és Frank Hahn – a makroökonómiáról értekezett, és azt hangsúlyozta, hogy a mikroökonómiai gondolkodás összeegyeztethető a keynesi makroökonómiai elmélettel. Ám önmagában a matematika szerepe szót sem kapott e kötetben.

Bell a *homo oeconomicus* gondolatát is megkérdőjelezte:

„Tekintve, hogy az emberek, hol megszokásból, hol a hagyományt követve cselekszenek, hol irracionálisan vagy lelkesülten, hol meg tudatos terv szerint változtatják meg az intézményeket, vagy alakítják át a társadalmi berendezkedést, nincs semmiféle eleve adott rend, nincsenek »gazdasági törvények«, amelyek a gazdaság mint olyan »struktúráját« alkotnák, hanem csak a történeti viselkedés különböző mintázatai léteznek. Így tehát a közgazdaságtan és a gazdaságelmélet nem lehet »zárt rendszer«.”

Ugyanakkor a közgazdász szakmában ennek épp az ellenkezője volt a divat. Sokan gondolták úgy – őket képviseli a *Public Interest* kötetben Mark Willes –, hogy a keynesi gazdaságtannal az a baj, hogy nem tulajdonít elegendő racionalitást a *homo oeconomicus*-nak. Ők Robert Lucas Jr. követőiként azt hangsúlyozták, hogy a makroökonómiai modellekben fel kell tételezni, hogy az egyének úgy alakít-

ják a jövőre vonatkozó várakozásait, hogy azok – statisztikai hibáktól eltekintve – teljesüljenek. A racionális várakozásokkal dolgozó modellek matematikailag különösen nehezek: Lucas egyik legfontosabb dolgozata 1972-ben a *Journal of Economic Theory*-ben jelent meg.

Willes makroökonomia-felfogása meglehetősen távol állt Arrow-étól vagy Hahnétól, és még távolabb Paul Davidsonétól, aki a külön számban a posztkeynesiánus (még baloldali) iskolát képviselte. Ennek ellenére a kötetben senki sem vetette fel az elfogultság problémáját.

Más összefüggésben a közgazdászok tudatára ébredtek a makroökonomiában meglévő elfogultságnak. Robert Hall az „édesvízi közgazdászok” és a „sósvízi közgazdászok” megkülönböztetésével írta le az ellentétet egyfelől a chicagói, a minnesotai és a rochesteri egyetemen bevett nézetek, másfelől pedig a Harvardon, az MIT-n, a Yale-en, Stanfordban és Berkeley-ben uralkodó felfogás között. A két iskola gondolkodói másképpen fogták fel a gazdaság működését, és másféle ideológiai vonzalmak is voltak. Az édesvíziek szerint reménytelen minden próbálkozás, amely pénzügyi fiskális politikával szabályozná a munkanélküliséget és a termelést, és általában inkább a konzervatív gazdaságpolitika hívei. A sósvíziek viszont ennek pontosan az ellentétét képviselik. Viszont egyik tábor sem ismerné el, hogy a politikai vonzalmak bármiképp is befolyásolnák a diszkrécionális fiskális és pénzügyi politikák hatékonyságával kapcsolatos felfogásokat.

Ami a tesztelési eljárásokat illeti, akkoriban az 1976-ban megjelent „Lucas-kritikán” a makroökonomiai modellekre alkalmazása bolygatta fel a közgazdász szakmát. Lucas ugyanis azt állította, hogy racionális várakozások esetén teljesen használhatatlan lehet egy modell, még ha statisztikailag nagyon jól illeszkedik is a múltbeli tapasztalatokhoz. Lucas kritikája végig reflektorfényben állt a hetvenes évek második felében, sőt azon túl is, ám még jelentősebbnek bizonyult egy másik kritika, amelyet Edward Learner fejtett ki *Let's Take the Con Out of Econometrics* (Dobjuk ki a trükközést az ökonometriából) című cikkében:

„Az ökonometria mesterségét a számítógép előtt ülve űzik, amikor is statisztikai modellek százait, esetleg ezreit próbálják ki. A kutató kiválasztja közlésre azt az egyet vagy néhányat, amelyet tetszetősnek talál. Ezt a modellt kereső tevékenységet gyakran jó szándék vezérli, ám az efféle konkretizáló keresés kétségkívül érvénytelennek minősíti a következőt hagyományos elméleteit.”

Ha például az a kérdés, vajon a magán- vagy a nyilvános iskolák hatékonyabbak, akkor a kutatók eldönthetik, mely tényezőket vesznek állandónak, és hogyan határozzák meg a változókat. A gyakorlatban minden kutató számos plauzibilis változatot iterál, mielőtt eldöntené, melyiket fogja közölni. A közgazdász úgy viselkedik, mint a kísérleti feltételeket mindaddig módosító kísérletező, amíg nem áll elő a kívánt eredmény. Ez viszont nem erősíti a modell megbízhatóságát.

Ezek mind komoly kihívások voltak, ám közülük 1980-ban mesze a legjelentősebb az volt, hogy a makroökonomia szemmel láthatóan képtelennek bizonyult a gazdaság viselkedésének előrejelzésére és irányítására. Ez volt a válság lényege.

A VÁLSÁG UTÁN

A matematikai modellalkotás még ma is, a Krupp-féle kötet után fél évszázaddal az elvárt standard a vezető közgazdaságtani folyóiratokban. Viszont nyoma sincs már annak a magasabb matematikába vetett hitnek, amely az 1970-es évek „csúcsmatekos” korszakát jellemezte. 2011 és 2015 között a Clark-érem öt nyertese együttesen négy cikket tett közzé az *Econometric*-ben és egyet sem a *Journal of Economic Theory*-ben.

A közgazdászok már nem ragaszkodnak a racionális *homo oeconomicus* modelljéhez, viszont igen népszerű lett a viselkedési közgazdaságtan, amely az vizsgálja, milyen szerepet játszanak az elfogultságok és heurisztikák az egyéni döntésekben, és megpróbálja feltárni a racionalitástól való eltérések gazdasági következményeit.

A közgazdászok továbbra is a tudományos objektivitás dicséretét zengik

anélkül, hogy meggondolnák, lehetséges-e egyáltalán. Bár az elfogultságból adódó problémákat néha megszűntetik. Paul Romer 2015-ben írt egy provokatív cikket *Mathiness in the Theory of Economic Growth* (Matekozás a gazdasági növekedés elméletében) címmel. A cím megtévesztet, mert Romer egyáltalán nem a matematika közgazdaságtani alkalmazását bírálja, hanem azt panaszolja fel, hogy egyes közgazdászok elfogult elméleteiket matematikai jelmezbe öltöztetik.

„Az t a stílust nevezem matekozásnak, amelyik a tudománypolitikát a tudomány jelmezébe bújtatja. A matekozás ugyanúgy a szavak és a jelek keverékével fejezi ki magát, mint a matematikai elmélet, csak hogy ahelyett, hogy szoros kapcsolódásokat hozna létre, tág teret enged a természetes nyelvi és a formalizált nyelvi kijelentések, illetve az elméleti és az empirikus kijelentések közti ide-oda-csúszkálásnak.”

Idézzük fel a Krupp-féle kötetből az „alkalmazhatósági teorema” kifejezést, amely azt jelölte, hogyan kapcsolható a matematikai modell a valóságosan megfigyelhető dolgokhoz. A fizikában ez egyszerű folyamatnak tűnik. A közgazdaságtanban viszont vita tárgya, milyen körülmények között alkalmazható egy matematikai modell. Romer szerint egyes közgazdászok – különösen az édesvízi iskolából – visszaélnék azzal, ahogyan megszabják, egyenleteik milyen feltételek mellett kapcsolódnak a valósághoz. A politikai elfogultságaiknak megfelelő értelmezéseket adnak, amelyeket egyébként nem is igazolnak.

Vannak, akik még Romernél is nyomatókosabban adnak hangot aggályaiknak. Noah Smith például azt mondja, hogy „Romer kipécézte Lucast, Prescottot és pár további szerzőt, akiknél kétesek vagy esetlegesen a matematikai elemek és a valóságos világ közti kapcsolódások. Ám ha jól látom, az efféle kétes és esetleges kapcsolódások bevettek a makroökonomiai területeken.”

Két probléma húzódik meg e matekozás-kritikák mögött. Az egyik az – amit Romer és Smith egyaránt hangsúlyoz –, hogy a teoretikusok írásai hamis alkalmazhatósági teoremmákkal élnek. Vagyis mivel fogalmaik és felte-

véseik nyilvánvalóan nem a valóságos világra vonatkoznak, olyan felismerésekkel állnak elő, amelyeknek nincs gyakorlati értékük. A másik problémát Romer nyomatékosítja: nemcsak az a baj, hogy e felismerések nem alkalmazhatók a valóságos világban, hanem ráadásul a szerzők személyes elfogultsága határozza meg őket a tudományos igazságra törekvés helyett.

A közgazdászok tesztelési eljárásai drámai változáson mentek át az utóbbi évtizedekben. Immár nem érik be a többszörös lineáris regressziós elemzéssel, hanem igyekeznek „természetes kísérleteket” találni. Például az alapítványi iskolák minőségének meghatározásához egyes közgazdászok felhasználták azt a tényt, hogy bizonyos esetekben sorshúzással választják ki a felveendő diákokat a felkészült jelentkezők közül. Ez olyan „természetes kísérlet”, amelyben a sorshúzással felvetteket össze lehet hasonlítani a feltehetően hasonlóan felkészült, de kevésbé szerencsés diákokkal, akik a nyilvános iskolában kötöttek ki.

Ráadásul egyes közgazdászok tényleges kísérleteket is végeznek: a kísérleti személyeket gazdasági döntést igénylő helyzetekbe hozzák, és azt vizsgálják, hogyan reagálnak, ha a kísérleti helyzet módosul. Ez a módszer különösen hasznosnak bizonyult a viselkedési közgazdaságtanban, amely főbb technikáit a kísérleti pszichológiától kölcsönzi. Ám sem a tényleges, sem a természetes kísérletek eredményeit nem lehet minden további nélkül alkalmazni a makroökonómiában. Azt a problémát, hogy hogyan lehetne megbízható próbáknak alávetni a makroökonómiai hipotéziseket, még nem sikerült megoldani.

Az 1980-as helyzethez képest viszont lényeges különbség, hogy a makroökonómusok ma egészen elégedettek szakmájuk teljesítményével, annak ellenére – vagy épp amiótt –, hogy nem tudják szigorú próbának alávetni az elméleteiket. Az 1970-es évek „makro-háborúit” kiszorította az a konszenzuális nézet, hogy a monetáris politika stabilizálhatja az inflációt, ami viszont enyhíti a recessziók könnyörtelenségét. Az 1980-as évek közepétől egészen 2008-ig uralkodó

Nagy Mérséklődés is ezt a nézetet látszott alátámasztani.

Noha ezt az önelégült konszenzust szemmel láthatóan megcáfolta a mély recesszió és a pénzügyi válságot követő, kínosan lassú rendeződés, a közgazdászok igazán könnyen ráleltek ezzel az epizóddal kapcsolatban egy új konszenzuális értelmezésre. Eszerint a lakáspiaci árak zuhanásával járó vagyonszűkülés arra készítette a háztartásokat, hogy visszafogják költségeiket – éppen akkor, amikor némely nagyobb pénzügyi intézmény óriási befolyása és a pénzügyi cégek közti szoros kapcsolatok következtében a piacok „leblokkoltak”, és a befektetők elvesztették bizalmukat a jelzálogkötvényekben, ami azután a hitelek hozzáférhetőségének széles körű csökkenésével járt. Az a tény, hogy a rövid lejáratú kamatráták a válság hatására a nullához közelített, kikényszerítette a keresletet feltornázó kreatív politikát, beleértve az USA központi bankja általi „mennysiségi lazítást” és az Obama-adminisztráció kezdetén nyújtott ösztönzést. Ha ezeket a lépéseket nem tették volna meg, a válság sokkal rosszabb lett volna, a munkanélküliség akár a gazdasági világválság idején elért szinthez is közelíthetett volna.

Nem tudjuk újra lefuttatni a történelmet azt feltételezve, hogy nem volt ösztönzés és mennysiségi lazítás. Sehogy sem tudjuk tesztelni azt az állítást, hogy e politikai lépések nélkül egy újabb világválság következett volna be. Ám komoly indokok szólnak amellett, hogy kétségbe vonjuk ezt a konszenzuális magyarázatot. Véleményem szerint például a munkanélküliségre nincs egyszerű monetáris vagy fiskális politikai megoldás. Meggyőződésem ugyanis, hogy a munkanélküliség a gazdaságban végbemenő specializáció és a kereskedelem bonyolult mintázatainak törekenységéből fakad. Előfordul, hogy a tegnapi még nyereséges specializációs mintázatok ma már nem azok, és sokan mindaddig munka nélkül maradnak, amíg létre nem jönnek újabb mintázatok. Innen nézve azt lehet mondani, hogy a gazdaság új pályára állt 2008-ban, és ebben a fiskális és a monetáris politika nem játszott döntő szerepet.

Igaz, a véleményem heterodoxnak számít. A tudományos közösségben

a makroökonómia ma messze nem annyira heves és elkeseredett viták tárgya, mint a hetvenes években volt, amikor a gazdaságban váratlan fordulat állt be – pedig az elmúlt évtizedben egy nem kevésbé váratlan fordulatnak lehettünk tanúi.

MI JÖN MÉG

Noha a közgazdaságtan ma közel sincs olyan lesújtó válságban, mint a hetvenes évek végén, azért valószínűleg nagy változás várható mind az öt eddig tárgyalt szakterületen.

1

Először is jó okkal számíthatunk rá, hogy a közgazdászok az elkövetkező években bár vonakodva, de elismerik, mennyire fontosak a mentális-kulturális tényezők a gazdasági folyamatok kimenetelének meghatározóiként, s ez csökkenteni fogja a matematikai modellező módszer szerepét. Valóban nem lehet megkerülni, hogy ne közelítsünk a közgazdaságtannak mint értelmező diszciplínának kicsit a történészihez hasonlítható felfogásához. Ha értelmezni akarjuk az aktív korú férfiak munkaerő-piaci jelenlétének csökkenését az elmúlt két évtizedben, vagy meg akarjuk érteni, hogy a „fekete pénteken” miért állt elő oly sok kiskereskedelmi cég akcióajánlatokkal, akkor bizonyára van némi tere a matematikai modelleknek is az elemzésben. De se nem szükségesek, hogy értelmezésekkel álljunk elő, se nem elégségesek ahhoz, hogy valamelyik értelmezést az összes többinél jobbnak tartsuk. Az ilyen témák vizsgálatában a közgazdászok igencsak visszafoghatnák a matematikai kifejezések használatát, s ettől cseppet sem volna kevésbé hatékony a javasolt elmélet.

1980-ban az említett *Public Interest* kötetben Israel Kirzner leszögezte:

„A gazdaságelméletet úgy kell újra felépíteni, hogy minden egyes szakaszban azonosítsa, hogyan módosítják a külső jelenségek változásai a gazdasági tevékenységet – méghozzá kifejezetten az *emberi elme szűrése* keresztül. Vagyis a gazdasági következményeket nem szabad funkcionálisan és mechanikusan a kül-

ső változásokhoz kapcsolni, mintha e következmények attól függetlenül állnának elő, hogy hogyan észlelik a külső változásokat, és hogy miként hatnak e változások a várakozásokra, s egyáltalán hogyan fedezik fel ezeket a változásokat.” (Kiemelés az eredetiben)

Kirzner az „osztárk” közgazdaságtan követője, amely akkor is heterodoxnak számított, és még ma is az. Ám valószínűleg egyre több „osztárk” gondolat válik fokozatosan az ortodoxia részévé, különösen a gazdasági jelenségekre ható, nem anyagi természetű tényezők szerepének hangsúlyozása.

A társadalomtudósok a materialista magyarázatokat kedvelik. A gazdasági jelenségekre az erőforrásokkal való ellátottság és a műszaki kapacitások alapján akarnak magyarázatot adni. A választói viselkedést a demográfiai és gazdasági tényezőkkel igyekeznek megmagyarázni. E materialista redukcionizmus alternatívája, ha azt mondjuk, hogy az eszmék is számítanak. Kiderül, hogy nem tudjuk kizárólag a tőkefelhalmozással megmagyarázni a gazdasági növekedés óriási mértékű felgyorsulását az elmúlt két évszázadban. Az életszínvonal komoly emelkedése jórészt az új termékek és termelési módszerek kidolgozásának és alkalmazásának köszönhető.

Nem anyagi természetű tényezők a kulturális normák és a társadalmi intézmények is. Az egyes országok gazdaságát összehasonlítva a különbségeket nem tudjuk egyszerűen az erőforrásokkal magyarázni. Hiszen nem arról van szó, hogy Dél-Korea sok erőforrással rendelkezne Észak-Koreával, vagy Izrael az arab szomszédjaival szemben. Dél-Koreának és Izraelnek vállalkozásbarát politikai és kulturális intézményei vannak, és ez magyarázza viszonylag sokkal jobb gazdasági teljesítményüket.

A közgazdászok az embereket rendszerint mint önálló egyéneket vizsgálják, pedig az egyének többnyire a többiektől veszik át gondolataikat. A mentális jelenségek világa túlnyomórészt kulturális világ. A társadalmi viselkedés ezen mentális-kulturális tényezőinél fogva a közgazdaságtan nem annyira determinisztikus és indivi-

dualista, mint sok közgazdász szeretné. Akár tetszik, akár nem, ez bizony lefaragja a matematikai modellezés előnyét a verbális okfejtéssel szemben.

A médiászerkezet átalakulása is a matematikai modellezés háttérbe szorítását valószínűsíti. A közgazdaságtudomány művelői számára a siker mércéje még mindig közleményeik megjelentetése a folyóiratokban, amelyek elvárják a matematikai modellezést is. Csakhogy az internet korában a nyomtatott folyóirat már kevésbé hatékony fóruma az eszmék terjesztésének. Mivel a közgazdászok egyre több más fórumot is használnak, többek között a közösségi médiát is, lehet, hogy épp ezzel sikerül áttörni azt a sorompót, amelyet jelenleg még a nyomtatott sajtó állít pályájuk útjába. Ami viszont a kifejezési módok nagyobb változatosságát ösztönzi, megtörve a matematikai modellezés jelenlegi monopóliumát.

2

Másodszor és szorosan kapcsolódva a modellezés fontosságának csökkenéséhez, a közgazdászok kénytelenek lesznek vonakodva beismerni, hogy mivel a kulturális tényezők fontosak, az egyén mint *homo oeconomicus* egyszerű modellje csak megszorításokkal alkalmazható.

A *homo oeconomicus* feltételezését nem a személypszichológia alternatív elméleti fenyegetik igazán, mint amilyeneket a viselkedési gazdaságtan használ. Sőt a viselkedés-gasdágtan jelenleg abban a csapdában vergődik, amelyet a pszichológia „replikációs válságnak” nevez. Épp ezért a túllépést a *homo oeconomicus* feltételezésén a viselkedést meghatározó kultúra fontosságának a felismerése fogja kikényszeríteni. A közgazdászoknak be kell látniuk, hogy a gazdasági döntések kulturális körülményekbe ágyazottak. A vélekedések és a társadalmi normák szerepére kell odafigyelnünk, hogy megérthessük a gazdasági jelenségeket.

Mivel az eszmék és a kulturális kontextusok számítanak, számtalan potenciálisan oksági tényező játszik szerepet a gazdasági jelenségekben. Igazuk volt azoknak a mogorva alakoknak, akik azt mondták, hogy a

gazdaság nem „zárt rendszer”. Minden közgazdász maga dönti el, mely oksági tényezőket akar vizsgálni, és melyeket nem vesz figyelembe. Ez sajnos azt is jelenti, hogy különböző közgazdászok – vonzalmaik függvényében – más-más következtetésekre juthatnak és esküdhetnek.

3

Ez pedig már átvezet a gazdaságelmélet harmadik lehetséges fejleményéhez. Igen valóságos lehetőség, hogy az elkövetkezendő 20 évben a közgazdaságtudomány ugyanolyan diszciplínává dermed, mint amilyen ma a szociológia, amelyet egy ideologikusan meghatározott szemléletmód alakít. Az ideológiai polarizálódás egyre erősödik a magasan képzett emberek körében. A közgazdászok mindig is elfogultak voltak abban a tekintetben, hogy milyen típusú elméleteket tartanak észszerűnek, s ezen elfogultságok között voltak különönc elgondolások – mint amikor az egyik közgazdász azt állította, hogy a munkaerő keresletére alig hat az órabér változása, a másik meg azt, hogy nagyon is hat rá. Ám az időben előre haladva valószínűsíthető, hogy az elfogultság sokkal inkább a politikai nézőpontok függvénye lesz, és nem másféle megfontolásokon múlik.

Ez akkor lesz majd nyilvánvaló, amikor a közgazdászok elkezdnek politikailag következetes, ám logikailag ellentmondásos elveket hirdetni. *Politikailag* következetesen érvel például az a baloldali közgazdász, aki azt állítja, hogy a bérminimum növekedése nem fogja vissza a munkaerő-felvételt, és a bevándorlás növekedése nem nyomja le a béreket. Csakhogy e két állítás elméletileg egymás ellentéte: a bérminimum növekedése akkor nem fogja vissza a munkaerő-felvételt, ha a munkaerő-kereslet különösen rugalmatlan (tehát már a munkaerő-felvétel kismértékű megváltozása is); a bevándorlás növekedése viszont csak akkor nem szorítja le a béreket, ha a munkaerő-kereslet különösen rugalmas (azaz a munkaerő-felvétel nagymértékű megváltozása a bérek adott mértékű változásával jár együtt). Szerintem már kivehető tendencia, hogy egyes közgazdászok a politikai következe-

tességet választják az elméleti következetesség kárára.

Ha a szakma politizálni kezd, akkor valószínűleg balra húz. A közgazdászok egy olyan tudományos közösségbe tartoznak, ahol a csoportnyomás és a közösség értékei egyaránt balra tolják őket. Egy tudós társas érintkezései során elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül más diszciplínák túlnyomórészt baloldali képviselőivel. Az egyetemen belül mindinkább kellemetlen azután olyasfajta szabad piaci nézeteket vallani, amelyeket egykor Milton Friedmanhoz közel álló konzervatívoktól hallhattunk.

Több jel is mutat arra, hogy a szakma jelenleg balra mozdul el. Az elmúlt évtizedekben az öt nagy közgazdaságtani folyóirat közül a Harvardhoz és az általa képviselt intervencionista közgazdaságtanhoz kötődő *Quarterly Journal of Economics* befolyása nőtt a legnagyobb mértékben – részben a Chicagói Egyetemhez és az ott képviselt szabad piaci közgazdaságtanához kötődő *Journal of Political Economy* rovására.

A baloldal a válság vonzóbb és egységesebb narratíváját fogalmazta meg. A baloldali közgazdászok a válságot a házvásárlók egyéni irracionálisának, a bankárok meg gondolatlan mohóságának, valamint a pénzügyi szabályozás lazaságának tulajdonítják. Peter Wallison a lakáspolitikát és a szövetségi jelzálog-finanszírozó intézmények – Federal Home Loan Mortgage Corporation („Freddie Mac”) és a Federal National Mortgage Association („Fannie Mae”) – tevékenységét hibáztatja, a monetarista John Taylor a válság előtti évek pénz-bőségét, a szintén monetarista Scott Summer és Robert Hetzel viszont a pénzszűkét a válság idején.

Én magam inkább a mentális-kulturális magyarázatoknak hiszek. A válsághoz vezető folyamat minden résztvevője – beleértve a szabályozásért felelősöket is – egy olyan kultúrában élt, amelyben a saját ház megszerzése társadalmilag kívánatos, alacsony kockázatú befektetésnek számított. A szabályozók úgy hitték, hogy a jelzálogalapú kötvények más eszközöknél biztonságosabbak a bankok számára, s ezért a

bankokat ebbe az irányba terelték a tőkekövetelmények szabályozásával. Noha voltak köztük, akik kétségeiknek adtak hangot rossz (sub-prime) jelzálogkölcsönök nyújtásával kapcsolatban, az általános vélemény inkább az volt, hogy kevésbé kéne korlátozni a jelzálogkölcsönök folyósítását. Ugyanazokat a bankárokat, akiket ma meggondolatlannak minősítenek, akkoriban szakavatott kockázatkezelőknek tekintették.

Ráadásul Donald Trump elnökké választása még a konzervatív közgazdászokat is arra készítheti, hogy igyekezzenek eltávolodni a jobboldaltól – legalábbis a Trump által definiált jobboldaltól. A jobboldali közgazdászokat alighanem feszélyezik Trump megnyilatkozásai mind tartalmukban – például a kereskedelem és a bevándorlás kérdésében –, mind stílusukban. Ezért valószínű, hogy most kevesebb nyíltan konzervatív megszólalást várhatunk a közgazdaságtudomány képviselőitől, mint akkor, ha 2016-ban valaki mást, akár demokratát, akár republikánust választottak volna elnöknek. És ennek eredménye az összes többi trend felerősödése lesz, ami még inkább balra tolja a szakmát.

4

A közgazdászok vonakodhatnak, de úgy tűnik, be kell látniuk, hogy a mintázatok és történetek világával kell megbirkózniuk a hipotézisek döntő próbái helyett. A közgazdászok, akár csak a többi társadalomtudós, sohasem művelhetik szakmájukat a természettudományból ismert szigorúsággal, s ezt immár egyre több közgazdász is elismeri. Ennek egyik kedvező jele, hogy az empirikus eredmények megismételhetősége egyre fontosabbá válik a közgazdaságtanban is. Számos vezető folyóiratnál már követelmény az adatok hozzáférhetővé tétele. Egyes közgazdászok pedig azt javasolják, hogy a kutatásokat előre „regisztrálják”, annak érdekében, hogy a szakemberek azokat a kutatásokat is nyomon követhessék, amelyeket nem publikálnak, mivel nem hoztak „érdekes” eredményeket.

Az efféle próbálkozások persze gyakran nem többek a megbízhatóság

Szent Gráljának keresésénél, mégis elérhetik azt a köztes hatást, hogy világossá teszik: a jelenlegi kutatásokból hiányzik a megbízhatóság, s az is lehet, hogy egyre több közgazdász hajlandó elismerni: a Szent Grál elérhetetlen.

Edward Learner egyik könyvének a *Macroeconomic Patterns and Stories* (Makroökonómiai mintázatok és történetek) címet adta. Előszavában így írt:

„Lehet, hogy az ismerős tudományos kifejezések kedvelői a »mintázatok és történetek« helyébe »az elmélet és a tények« szavakat tennék. Ne tegyék. »Az elmélet és a tények« kifejezéssel együtt érkeznek – bujkáló potyautasként – az utólagosan gyártott mítoszok arról, hogyan ismerünk meg valamit, és mennyit ismerhetünk meg. »Az elmélet és a tények« kifejezés olyan szintű tudományos bizonyosság felé tartó szakadatlan menetelést sugall, amilyen soha nem érhető el annak a komplex önszerveződő emberi rendszernek a kutatásában, amelyet gazdaságnak mondunk. A »mintázatok és történetek« megfogalmazás sokkal pontosabban jelzi tudásunk mai – és jövőbeli – szintjét, lévén nem tudomány, hanem irodalom.” (Kiemelés az eredetiben)

2009-ben, e könyv megjelenése idején Learner nézetei a közfelfogással ellentétesnek számítottak, és kevés követőre letek. Ám minél inkább elismerik a közgazdászok, hogy a gazdasági jelenségeknek mentális, kulturális meghatározottsága is van, s hogy ez milyen komplexitást okoz, annál inkább be fogják látni, mennyire korlátozott a tudományos módszerek közgazdaságtani alkalmazhatósága.

5

Végül elérkeztünk a makroökonómusok speciális esetéhez: 1980-ban közismerten válságban voltak, ma viszont furcsa önelégültség tölti el őket. Szerintem mindinkább tartathatlan próbálkozás a gazdasági jelenségeket aggregáló fogalmakkal értelmezni, mintha minden munkás azonos volna, és minden befektetés gépek vásárlását jelentené. A munkások határozottan különböznek szaképzettségük természetét és piaci értékét tekintve. A cégek nemcsak

üzemekbe és felszerelésbe fektetnek be, de új termékekbe és folyamatokba is. Egyre több embert alkalmaznak a termelésen kívül, a szervezeti tőke fejlesztésére.

Ennek következtében csappanhat meg az érdeklődés az aggregált adatokkal meghatározott gazdaság iránt, mint amiben csak egyetlen árszint, munkanélküliségi ráta, termelési növekedési ráta stb. létezik. Helyette sokkal több kutatás vizsgálja majd a regionális, iparági, demográfiai csoportok közti stb. eltéréseket.

A közgazdászok már tisztában vannak azzal, hogy az árak jó ideje viszonylag gyorsan emelkednek a főbb szolgáltató szektorokban – például az oktatásban és az egészségügyben –, miközben lassan nőnek vagy egyenesen csökkennek a főbb árutermelő iparágakban – például a háztartási elektronikai eszközök és a számítógépek ára. Tudjuk, hogy továbbra is eltérő fizetési és foglalkoztatási kilátásaik vannak az egyetemet végzetteknek és az alacsonyabb képzettséggel rendelkezőknek, illetve a természettudományos vagy mérnöki diplomásoknak és a többi diplomásnak. A lakhatás és a munkaerőpiac egészen más a tengerparti nagyvárosokban, mint a középnyugati városokban.

Néhány közgazdász Daron Acemoglut követve hozzálátott az iparágak közti kölcsönös kapcsolatok vizsgálatához, és azt találták, hogy a különböző ipari tömörülések (*clusters*) különbözőképp reagálnak az esemé-

nyekre. Elképzelhető, hogy az eltérések egyre kiterjedtebb tanulmányozása a halálát jelenti annak a makroökonómiai modellezésnek, amelyet az egyetemen annak idején tanultam, és ahogy mostanáig is tanították. Míg hagyományosan a „repräsentatív cselekvőről” beszéltünk, a mostani trend mindinkább a „sokaságok vannak bennem” (Walt Whitman: *Ének magamról*). Ebből következően a közgazdászok azokra a folyamatokra fognak figyelni, amelyekben a specializáció és a kereskedelem új mintázatai létrejönnek, a régiek pedig életképtelenné válnak. Ez a kutatás pontosan azokon a területeken ígér új felismeréseket, ahol a hagyományos makroökonómia kifáradt és megbízhatatlan lett.

A MEGNYERT ÉS AZ ELVESZÍTETT SOKFÉLESÉG

Végül is lehet-e valóban hatékony közgazdaságtani elméletünk? Ha hatékony elméleten olyan elméletet értünk, amely verifikálható és megbízható előrejelzést és szabályozást tesz lehetővé, akkor a válasz valószínűleg nemleges. A közgazdaságtannak ugyanis spekulatív értelmezésekkel van dolga, és a jövőben is ilyenekkel kell előállnia.

Ez nem éppen újdonság, de a közgazdászok még mindig birkóznak a következményeivel. Különösen azzal az eggyel, hogy immár nem állíthatják magukról, hogy tudományosan megalapozott szakértelmet kínálnak.

A gazdasági szakemberek mindinkább tudatában vannak a gazdasági viselkedésre ható mentális, kulturális tényezőknek. Emiatt készek bővíteni módszertani eszköztárukat, már nem érik be azzal, hogy szigorúan csak a negyven évvel ezelőtti uralkodó matematikai levezetésekre és többszörös lineáris regresszióelemzésekre támaszkodjanak. Míg azonban a közgazdaságtan módszereit tekintve már kevésbé monokulturális, jóval egységesebb ma a központi bank technokrata próbálkozásainak és általában a gazdasági aktivizmusnak a támogatásában. 1980-ban még a keynesi gazdaságpolitika kritikussait övezte tisztelet a vezető közgazdaságtani tanszékeken és folyóiratoknál. Ez ma már egyre kevésbé mondható el.

A problémákat sokféle módszerrel elemző fiatal közgazdászokat ma elismeréssel figyelik, s nem szorítják ki, mint 1980-ban, miközben az intervencionista gazdaságpolitikában kételkedő közgazdászok mindinkább a szakma peremére szorulnak.

Ebben a tekintetben a hatékony közgazdasági elmélet útjában álló akadályok mások s talán aggasztóbbak is, mint 1980-ban, mert a gazdaságelmélet jelenlegi állapota a társadalomtudományok átfogó váltságát tükrözi, valamint azt az egyetemi világ és a társadalom többi része között húzódik.

ARNOLD KLING

Wessely Anna fordítása